

همایش ملی مطالعات و پژوهش های علمی علوم انسانی

نهاد برگزار کننده همایش: موسسه قانون یار با حمایت معنوی دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرمانشاه
سر دبیر علمی و مسئول برگزاری همایش: دکتر بهنام اسدی شماره مجوز: ۷۸۸۶۴-۴۸۵۳
سال برگزاری همایش: ۱۳۹۷ شماره مقاله: ۵۴۵/۱۷۶ رده بندی کنگره: د ۵۱۳/۲

تحلیل حقوقی و تمایز انواع تعدد جرم در قانون مجازات

اسلامی مصوب ۱۳۹۲

دکتر رحمان محمدی^۱

دکتری حقوق جزا و جرم شناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد بندر عباس

دکتر علیرضا سایبانی

دکتری حقوق جزا و جرم شناسی استاد دانشگاه و عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد بندر عباس

دکتر احمد رضا استوار

دکتری حقوق جزا و جرم شناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد شیراز

چکیده

قانونگذار در موادی از قانون جدید مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ همچون قوانین سابق و قوانین بسیاری از کشورهای دیگر، تعدد جرم از لحاظ حقوقی به عنوان یکی از مؤلفه های مؤثر در تعیین میزان مجازات مورد توجه قرار داده است. در خصوص چرایی تفکیک انواع جرائمی که به نحو تعدد ارتکاب یافته است، باید به تعدد عناوین مجرمانه از یکسو و نیز تعدد نتایج مجرمانه از سوی دیگر اشاره نمود که در اولی با تمرکز بر جرم و دومی با تمرکز بر مجازات باعث انفکاک انواع جرائم متعدد شده است. به طور کلی نگاه قانونگذار در قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ در حدود و قصاص و دیات، با پذیرش استثنائاتی، همچنان بر قاعده جمع مجازات استوار است. در اجتماع جرائم متعدد

تعزیری نیز، ملاک جدیدی ارائه شده که بر مبنای معیار کمی و تعداد رفتارهای مجرمانه ارتكابی استوار است و در ماده ۱۳۴ و تبصره‌های آن تبلور یافته است. در این قانون، با تفکیک بین مرحله صدور حکم و اجرای آن، در صورتی که جرائم تعزیری متعدد تا سه جرم باشد، دادگاه باید برای هریک از جرائم، حداکثر مجازات را مورد حکم قرار دهد و در صورتی که بیش از سه جرم باشد، در این صورت دادگاه مکلف است از حداکثر مجازات مقرر قانونی برای هر جرم به اضافه نصف آن فراتر رفته و مجازات را تعیین نماید. تحقیق حاضر به این نتیجه رسیده است که قانونگذار جدید سعی کرده است وضعیت مجازات فردی را که مشمول عنوان تعدد جرم است به صورت واضح‌تر مشخص نماید. در این چارچوب، البته سیاست کیفری قانونگذار در قلمرو تعدد اعتباری تغییری نکرده است اما وضعیت تعدد واقعی تا حدودی دگرگون شده است. در این قلمرو، قانونگذار بر اساس مبانی جرم‌شناسی مختلف؛ عدالت و فایده‌گرایی آثار متفاوتی را برای تعدد جرم در نظر گرفته است که تنها یکی از این آثار، تشدید مجازات است. به عبارت دیگر، با توجه به قانون جدید مجازات اسلامی، تعدد جرم آثار مختلفی را در پی خواهد داشت که تخفیف مجازات و تشدید آن در شرایط گوناگون از جمله این آثار است. بدین سان هرگز نمی‌توان گفت که تعدد جرم از کیفیات عینی تشدید مجازات است. هدف از انجام این تحقیق مشخص کردن ماهیت و جایگاه این نهاد در حقوق کیفری و نحوه تطابق آن با اصول و اهداف جرم‌شناختی و در نهایت مشخص کردن ماهیت تغییرات و نوآوری‌های قانون جدید مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ می‌باشد.

بخش اول: کلیات

قانون گذار به دلایلی همچون اوضاع و احوال نحوه ی ارتکاب جرم یا شخصیت مجرم و یا سابقه های مجرم و یا زمان و مکان جرم و... مجازات ها را تشدید نموده است تا همسو با اهداف جرم‌شناسی به نوعی پیشگیری و یا بازدارندگی از جرایم داشته باشد و با مرتکبین جرایم در شرایط و اوضاع و احوال خاص و ویژه شدیدتر عکس العمل نشان دهد. در یک تقسیم بندی میتوان علل مشدده مجازاتها را به دو علل عام و خاص دسته بندی کرد و علل عام خود به دو قسم تعدد جرم و تکرار جرم تقسیم بندی کرد. معیار تمایز در محاسبه تعدد یا تکرار جرم در قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ قطعیت محکومیت قبلی است که به تفضیل در این رابطه بحث خواهیم نمود. تعدد جرم نهادی در جهت تشدید پاسخ به عمل مجرمانه است. قانون جدید مجازات اسلامی تغییرات و نوآوری‌هایی در زمینه‌ی تعدد جرم دارد. به دلیل اصل قانونی بودن، شرایط تحقق و میزان مجازات جرایم متعدد، مخصوصاً در قوانین بیان شده است. تعدد جرم دارای اهداف و اصول معین جرم‌شناختی است. با توجه به قانون مجازات اسلامی تعدد جرم را نیز میتوان به سه دسته تقسیم بندی کرد:

الف) تعدد واقعی یا مادی ب) تعدد اعتباری یا معنوی ج) تعدد نتیجه

که در رابطه با تعدد واقعی یا مادی میتوان در صور تعدد مادی مختلف (جرایم متفاوت) و تعدد مادی مشابه (جرایم یکسان) بحث نمود.

در مقاله پیش رو کوشیده ایم با روش توصیفی تحلیلی به بررسی و تحلیلی تعدد جرم بپردازیم با طرح این سئوالات که:

- تعدد جرم در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ نسبت به قانون مجزات اسلامی

۱۳۷۰ و قانون مجازات عمومی سال ۱۳۵۲ چه تحولی داشته است؟

- مجازات‌ها در انواع تعدد جرم چگونه محاسبه می‌شود؟

در پاسخ به این سؤالات فرضیات ذیل متصور می‌باشد:

- قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، از این حیث که ملاک قاطعی برای تشخیص تعدد و تکرار جرم پیش‌بینی کرده و به اختلاف نظرها پایان داده است، نسبت به قانون مجازات پیشین رجحان دارد؛ این امر را باید از جمله نقاط قوت قانون مجازات اسلامی جدید دانست

- با توجه به جرایم تعداد جرایم ارتكابی و همچنین در صورت وجود محکومیت قطعی در سوابق مجرم، برابر قاعده‌ی خاص تعدد جرم محاسبه و از تکرار جرم متمایز می‌گردد. تعدد جرم از جمله مطالب پر بحث و گفتگو در رشته حقوق است و همواره شاهد این هستیم که کتاب و مقالات گوناگونی هر یک به صورت پراکنده موضوع تعدد جرم را مورد بررسی قرار داده‌اند. دیگر نویسندگان نیز که موضوع تعدد را به صورت ویژه بررسی کرده‌اند، عموماً تحلیل فقهی بر این نهاد داشته و ماهیت آن را از نظر فقهی مورد مطالعه قرار داده‌اند مانند کتاب «مبانی فقهی و حقوقی تعدد جرم» اثر دکتر غلامحسین الهام؛ نویسنده در این کتاب سعی خود را بر بررسی این نهاد در حقوق جزای اسلامی قرار داده و مبانی فقهی موجود در این زمینه را تا حدودی مورد بررسی قرار داده‌اند. اما از آنجا که تحلیل حقوقی تعدد با روند قانونگذاری داخلی به همراه بررسی دقیق قانون جدید مجازات اسلامی موضوعی مفید و بدون سابقه است، لازم دیدیم در این پژوهش همت خود را بر این موضوع و مسائل مربوطه به آن قرار دهیم؛ با این امید که این پژوهش گامی در جهت تحقیقات گسترده‌تر در آینده گردد.

بخش دوم: تشدید و تعدد جرم

بعضی اوقات عمل مجرمانه‌ای که صورت می‌گیرد، مستلزم خطر بیشتر برای جامعه است و یا احساس نفرت و انزجار بیشتری را در مردم جامعه برمی‌انگیزد. در این موارد قانونگذار ارتکاب جرم خاص را در شرایط معین مشمول مجازات‌های سنگین‌تر قرار می‌دهد. بعلاوه ممکن است شخصی به دفعات مرتکب جرم شود. در این مورد نیز قانونگذار برای مرتکب جرم به علت تعدد یا تکرار جرم، مسئولیت جزائی بیشتر قائل است و مجازات‌های سنگین‌تری پیش‌بینی می‌کند. در کلیه‌ی این موارد علل و جهاتی باعث تشدید مجازات می‌شود. در مورد علل تشدید مجازات باید توجه داشت که به عکس کیفیات مخففه، که قاضی دادگاه می‌تواند با وجود این کیفیات در مجازات مرتکب تخفیف قائل شود، تشدید مجازات تنها در صورتی ممکن است که از طرف خود قانون پیش‌بینی شده باشد، و قاضی نمی‌تواند به میل خود و در غیر از مواردی که تشدید مجازات از طرف قانون مقرر شده، مجازات جرمی را تشدید کند، هرچند که این جرم از نظر اجتماع بسیار زننده و خطرناک باشد. اختیار قاضی در این زمینه محدود به آن است که بین حداقل و حداکثر مجازات‌ها، مجازاتی مناسب مرتکب هر جرم خاص تعیین کند و نمی‌تواند مجازاتی بیش از حداکثر پیش‌بینی شده در قانون تعیین نماید^۱

بند اول: اسباب تشدید مجازات

سبب‌های تشدید مجازات کیفیات و اوصافی است که قانون‌گذار تعیین کرده و دادرس به محض احراز آنها به حداکثر و یا بیش از حداکثر مجازات مقرر در قانون برای همان جرم حکم خواهد داد. سبب‌های مذکور اگر اوضاع و احوالی مقارن جرم خاصی باشد

^۱. صانعی، پرویز؛ حقوق جزای عمومی، جلد دوم، تهران، کتابخانه گنج دانش، چاپ ششم، ۱۳۷۴، ص ۲۵۷

دادگاه مکلف به تشدید مجازات است. در این صورت تشدید مجازات قرینه‌ی عذرهای قانونی در تخفیف مجازات‌ها است. ولی اگر مختص جرم خاصی نباشد، بلکه کیفیاتی عام باشد که هر گاه با هر جرمی مقارن گردد شرط تشدید مجازات آن جرم به حساب آید، در این صورت، دادرس به حکم قانونگذار ناگزیر از تشدید مجازات به میزان مقرر در قانون است. از جمله جهات عام تشدید یکی تعدد جرم و دیگری تکرار جرم است. پس کیفیات مذکور از چند حیث قابل طبقه‌بندی است: در یک طبقه‌بندی کیفیات مشدد عام در مقابل کیفیات مشدد خاص و در یک طبقه‌بندی دیگر کیفیات مشدد عینی در مقابل کیفیات مشدد شخصی قرار می‌گیرند^۱

بند دوم: تمایز بین تعدد و تکرار جرم

در قوانین کیفری پیش از پیروزی انقلاب اسلامی، حد و مرز بین تعدد جرم و تکرار جرم کاملاً شفاف بوده است؛ در زمان حکومت قانون مجازات عمومی ۱۳۰۴ و قانون مجازات عمومی اصلاحی ۱۳۵۲، ملاک تمیز و تفکیک تعدد جرم از تکرار جرم «صدور حکم قطعی» بوده است. در قوانین کیفری پس از پیروزی انقلاب اسلامی، از جمله ماده‌ی ۱۹ قانون راجع به مجازات اسلامی مصوب ۱۳۶۱ و ماده ۴۸ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۰ قانونگذار با الهام از آموزه‌های فقهی ضابطه‌ی تحقق تکرار جرم را تغییر داده است. اغلب حقوق‌دانان و هم چنین رویه‌ی قضایی حاکم با استنباط از ماده‌ی یاد شده ملاک تشخیص تکرار جرم از تعدد جرم را اجرای مجازات سابق قلمداد می‌کردند؛ بر این اساس چنانچه محکوم مرتکب جرم دیگری می‌شد، عمل وی مشمول تکرار جرم می‌گردید و چنانچه پیش از اجرای مجازات جرم قبلی، مرتکب جرم دیگری می‌شد،

^۱. اردبیلی، محمد علی، حقوق جزای عمومی، جلد سوم، تهران، انتشارات میزان، چاپ چهارم، ۱۳۹۳، ص ۱۷۰

عمل وی در شمول عنوان تعدد جرم قرار می‌گرفت^۱ با این وجود برخی نویسندگان حقوق بدون توجه به متن ماده‌ی ۴۸ مذکور و تنها با استناد به تبصره‌ی ذیل آن که به «محکومیت‌های سابق مجرم» تصریح نموده است، هم چنان مرز بین تعدد و تکرار جرم را صدور حکم قطعی می‌دانستند^۲ جایگزینی شرط اجرای حکم بجای شرط قطعیت حکم محکومیت سابق، در عمل توسعه‌ی قلمرو تعدد جرم و تحدید گستره‌ی تکرار جرم را در پی داشت. ماده ۱۳۷ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ در تکرار جرم تعزیری، با پیروی از قوانین کیفری پیش از انقلاب، بار دیگر معیار قطعیت حکم را پذیرفته است؛ بر این اساس در قلمرو جرایم تعزیری، مرز میان تکرار جرم و تعدد جرم، قطعیت حکم محکومیت سابق می‌باشد. بر این اساس، چنان چه فردی پیش از صدور حکم محکومیت قطعی بابت جرم تعزیری قبلی، مرتکب جرم تعزیری دیگری گردد، رفتار او تحت شرایطی از مصادیق تعدد جرم است و در صورتی که پس از صدور حکم محکومیت بابت جرم تعزیری قبلی مرتکب جرم تعزیری دیگری گردد، رفتار وی با جمع شرایطی مصداق تکرار جرم خواهد بود. ماده ۱۳۶ قانون مجازات اسلامی جدید در قلمرو جرایم حدی، هم چنان شرط تحقق تکرار جرم را اجرای مجازات سابق می‌داند؛ از این رو می‌توان گفت ملاک تحقق تکرار جرایم حدی، اجرای حد سابق می‌باشد. از آن جا که تکرار جرایم مستوجب قصاص و دیات، در تشدید مجازات مرتکب تاثیری ندارد، قانون مجازات اسلامی جدید در خصوص تکرار این قسم جرایم، متضمن حکمی نمی‌باشد^۳ به این ترتیب، قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، از این حیث که ملاک قاطعی برای تشخیص تعدد و تکرار جرم پیش بینی کرده و به اختلاف نظرها پایان

۱. غلامی، حسین؛ تکرار جرم، تهران، انتشارات میزان، ۱۳۸۲، ص ۵۰.

۲. الهام، غلام حسین؛ مبانی فقهی و حقوقی تعدد جرم، انتشارات بشری، ۱۳۷۲، ص ۱۵.

۳. الهام، غلامحسین؛ برهانی، محسن؛ درآمدی بر حقوق جزای عمومی، جلد دوم، انتشارات میزان، ۱۳۹۳، ص ۲۰۰.

داده است، نسبت به قانون مجازات پیشین رجحان دارد؛ این امر را باید از جمله نقاط قوت قانون مجازات اسلامی جدید دانست.

بند سوم: مبانی فکری تعدد جرم

اصولاً منطق و عدالت چنین اقتضاء می‌کند که با کسی که یک بار مرتکب جرمی گردیده و با آن کس که بکرّات مقررات اجتماعی را نادیده گرفته و آنها را زیر پا گذاشته یکسان برخورد نشود و از این رو می‌توان گفت که قاعده‌ی تعدد جرم یکی از نهادهای حقوقی برخاسته از اصل فردی کردن مجازات است و مراد از آن این است که در مورد فردی که مرتکب جرمی می‌شود، اگر سابقه‌ی ارتکاب قبلی جرم دیگری را داشته باشد، مجازات بیشتر و سنگین‌تری اعمال گردد تا نسبت به کسی که جرمی را مرتکب شده ولی سابقه‌ی ارتکاب جرم دیگری را نداشته باشد. بدین ترتیب ملاحظه می‌شود که فلسفه‌ی بکارگیری این نهاد حقوقی متناسب کردن و متعادل کردن میزان مجازات با درجه مجرمیت، سوءنیت، تباهی اخلاقی یا خطرناکی مجرم است به وسیله‌ی تشدید مجازات با رعایت تعداد جرائم ارتکابی او، و بدین سبب می‌توان گفت که قاعده‌ی تعدد جرم از موجبات تشدید مجازات است و از این رو است که حقوقدانان آن را علل مشدده‌ی مجازات دانسته و به آن جهت که رعایت آن برای دادگاه‌ها الزامی است و قاضی در قبول یا عدم قبول آن چندان اختیاری ندارد، آنرا از جهات قانونی تشدید مجازات محسوب می‌نمایند، برخلاف صدور حکم به حداکثر مجازات قانونی پیش‌بینی شده برای هر جرم، که آن هم گرچه به یک تعبیر، از موارد تشدید مجازات به اعتبار کیفیت ارتکاب جرم و

شخصیت مجرم است، لکن چون قاضی در تعیین آن مختار است آن را از جهات قضائی تشدید مجازات محسوب می‌نمایند^۱

بند چهارم: تعریف تعدد جرم

تعدد جرم عبارت از این است که شخصی مرتکب چند فقره جرم مجزا از هم در زمان-های مختلف بشود بدون آنکه یک محکومیت قطعی فاصل بین آنها باشد. اعم از اینکه مرتکب توانسته با توسل به هر ترفندی خود را از تعقیب کیفری مصون بدارد یا آنکه ارتکاب جرائم متعدد در فواصل کوتاهی از یکدیگر، مانع تحت تعقیب قرار گرفتن وی در نتیجه صدور حکم محکومیت قطعی گردیده باشد. در این صورت اعمال قاعده تشدید مجازات به سبب ارتکاب جرائم متعدد مستلزم آن است که مجرم برای هیچ یک از جرائم ارتكابی قبلی خود تحت پیگرد قرار نگرفته و حکم محکومیت قطعی درباره او صادر نشده باشد. بنابراین تعریف برای تحقق عنوان تعدد جرم دو شرط لازم است:

اول: اینکه مجرم چند جرم یا حداقل دو جرم مرتکب شده باشد.

دوم: اینکه قبل از آنکه برای جرم اول یا هریک از جرائم قبلی حکم محکومیت قطعی صادر شده باشد، مجرم دومین یا چندمین جرم خود را مرتکب شود و یا به عبارت دیگر اینکه بین جرائم متعددی که به مجرم نسبت داده می‌شود محکومیت قطعی حادث نشده باشد. زیرا چنانچه می‌دانیم حکم محکومیت قطعی وقتی مانع اجرای قاعده تعدد گردیده و مرتکب را مشمول قاعده تکرار جرم می‌نماید که قبل از ارتکاب دومین یا چندمین جرم صادر شده باشد و قید کلمه «قبل» مذکور در اول عبارت شرط دوم به منظور روشن کردن این وضعیت است که مثلاً اگر فردی که مرتکب سه فقره جرم گردیده ابتداً به جهت

^۱ پیمانی، ضیاءالدین؛ بررسی تاریخی و تطبیقی قاعده تعدد جرم، مجتمع آموزشی عالی قم، چاپ اول، ۱۳۷۴، ص ۶

ارتکاب بزه سوم تحت تعقیب قرار گرفته و بدون آنکه در جریان رسیدگی، جرائم قبلی او کشف گردیده باشد به محکومیت قطعی محکوم شود، این سابقه‌ی محکومیت به هنگام رسیدگی به جرائم ارتكابی قبلی او سابقه لازم برای اعمال قاعده تکرار محسوب نمی‌شود، بلکه فقط به عنوان معرف وجود یک سابقه ارتکاب جرم در احتساب جرائم متعدد برای اعمال قاعده تعدد منظور خواهد گردید. شاید به نظر عده‌ای چنین باشد که هرگاه شخصی مرتکب جرائم متعدد گردد باید به جهت ارتکاب هریک از آن جرائم علیحده مجازات شود ولی در حقوق جزائی مدرن این نظریه پذیرفته نیست و تعدد جرم، بجز در موارد استثنایی، موجب تعدد مجازات نمی‌شود. مبنای قبول این قاعده این است که در چنین صورتی جامعه هم بدون تقصیر نبوده؛ زیرا اگر جامعه به موقع اقدام می‌کرد و وظیفه حراست و ولایت خود را به نحو احسن انجام می‌داد و مجرم ابتدایی را به مجازات می‌رساند، شاید با تنبیه یا احتمالاً تنبیه و تربیت او امکان ارتکاب جرائم بعدی را از او می‌گرفت و به او فرصت تکرار نقض مقررات اجتماعی و انتظامی را نمی‌داد. و چون جامعه در انجام وظیفه خود قصور کرده است، حق ندارد بار تمام گناهان را بگردن او بیاندازد و او را برای تمام جرائم ارتكابی مجازات کند. البته این استدلال هم چندان قاطع و قانع کننده نیست، زیرا غالباً فاصله‌ای بین جرایم متعدد وجود ندارد تا جامعه فرصت اعمال تکلیف خود را در این باره داشته و به علت عدم انجام این تکلیف قابل ملامت و سرزنش باشد. وانگهی ضمانت اجراء تاخیر و تعلل جامعه در تعقیب و مجازات بزهکار ضمن قواعد مربوط به مرور زمان تامین گردیده و نیازی نیست که قاعده عدم جمع مجازات‌ها را در مقابل تعدد جرم به عنوان ضمانت اجرای دیگری توجیه نمائیم. حقیقت این است که قاعده مزبور مبتنی بر ملاحظات عملی نیز می‌باشد، زیرا غالباً اجرای مجازات‌های متعدد در مورد کسی که مرتکب جرائم متعدد شده است هم بی‌نتیجه و هم غیر عملی است. مثلاً هرگاه

کسی مرتکب دو جرم شده باشد که به مناسبت یکی مستحق حبس ابد و به مناسبت دیگری مستحق اعدام یا حبس موقت باشد جمع این دو مجازات هم غیرمفید و هم غیر ممکن است. لذا در کلیه‌ی قانونگذاری‌های مدرن جمع مادی و مجازات‌ها به صورتی که تشریح گردید، بجز در مورد پاره‌ای از جرائم کم اهمیت پذیرفته نشده و طرق دیگری را برای پاسخ گویی به این معضل حقوقی در نظر گرفته‌اند^۱ همانگونه که اشاره کردیم هرگاه شخصی واحد در فاصله کوتاه زمانی مرتکب جرائم متعدد شود و یا به هر تقدیر بخاطر جرم یا جرائم قبلی محکومیت قطعی نیافته باشد، می‌گویند تعدد جرم مصداق پیدا کرده است. با اینکه تعدد جرم دلیل وجود حالت خطرناک و مسئولیت جزائی بیشتر در مرتکب اعمال مجرمانه، و لزوم احتیاط در ارفاق و تخفیف مجازات او است، ولی از این جهت که مرتکب تعدد جرم قبلاً بطور رسمی محکومیت پیدا نکرده و وسایل تنبه او از طرف جامعه فراهم نیامده است، مجازاتی کمتر از مجازات تکرار جرم دارد.^۲ تعدّد جرم بنا به تعریف عبارت است از ارتکاب جرایم متعدد بدون آنکه متهم برای اتهامات متعدد پیشین خود به محکومیت کیفری قطعی رسیده باشد؛ خواه جرایم متعدد در فواصل کوتاهی ارتکاب یافته باشد، چندان که زمان برای تعقیب و محکومیت متهم کافی نبوده، خواه متهم متواری بوده و یا جرایم او به دلایل گوناگون کشف نشده باشد^۳

بخش سوم: شرایط تحقق تعدد جرم

برای تحقق عنوان تعدد جرم شرایطی به این شرح لازم است:

۱. پیمانی، ضیاءالدین؛ بررسی تاریخی و تطبیقی قاعده تعدد جرم، منبع پیشین، صص ۸ و ۹.

۲. صانعی، پرویز؛ حقوق جزای عمومی، جلد دوم، منبع پیشین، ص ۲۶۴.

۳. اردبیلی، محمد علی، حقوق جزای عمومی، جلد سوم، منبع پیشین، ص ۱۷۴.

الف: ارتکاب چند جرم: همانطور که از عنوان قانونی این تأسیس حقوقی معلوم می‌شود، برای تحقق عنوان تعدد جرم و تشدید مجازات، لازم است که به وسیله یک فرد جرائم متعددی ارتکاب شده باشد. در یک نظر اجمالی شاید تصور شود که تشخیص جرائم متعدد عملاً اشکالی ایجاد نمی‌نماید ولی با توجه به توضیحاتی که داده خواهد شد ملاحظه می‌شود که در پاره‌ای موارد این تشخیص کار آسانی نیست. این اشکال بیشتر در مورد جرائم مستمر، مرتبط، مرکب و جرائمی که از مصادیق تعدد اعتباری جرم محسوب می‌شوند پیش می‌آید.

ب. عدم وجود محکومیت قطعی قبلی: همانطور که قبلاً نیز اشاره گردید، تشدید مجازات براساس قاعده تعدد نسبت به شخصی که بیش از یک جرم مرتکب شده باشد مشروط به آن است که آن شخص برای جرم یا جرائمی که قبلاً مرتکب شده است تحت تعقیب قرار نگرفته و درباره او به این مناسبت حکم قطعی محکومیتی صادر نشده باشد. در غیر این صورت یعنی در فرضی که مرتکب برای جرم ارتکابی قبلی خود تحت تعقیب قرار گرفته و محکومیت قطعی درباره‌اش صادر شده باشد، مجازات او بر اساس قاعده تکرار جرم تشدید می‌شود و نه قاعده تعدد جرم و بطوریکه می‌دانیم تشدید مجازات به سبب رعایت قاعده تکرار بیش از تشدید آن به سبب رعایت قاعده تعدد است^۱

بخش چهارم: تفاوت تعدد جرم با جرم مستمر و جرم استمرار یافته

تعدد جرم با جرم مستمر فرق دارد و جرم مستمر در واقع یک جرم تلقی می‌شود اما در هر لحظه از زمان در حال وقوع است؛ مانند ترک انفاق که از جرائم مستمر است. اگر کسی نسبت به اشخاص واجب النفقه خود ترک انفاق نماید، هرچند که این ترک انفاق به

^۱. پیمانی، ضیاءالدین؛ بررسی تاریخی و تطبیقی قاعده تعدد جرم، منبع پیشین، ص ۱۰.

طول بینجامد؛ یعنی مدتی طول بکشد، از نظر حقوقی یک جرم تلقی می‌شود. فلذا یک مجازات برای آن تعیین می‌شود. تعدد جرم همچنین با جرم استمرار یافته فرق دارد، جرم استمرار یافته که به آن جرائم جمعی متحدالمرکز هم می‌گویند، مانند کسی که به دفعات از یک انبار غله در چند مرحله دزدی کند، چون یکباره این کار را نکرده و جرمی است که استمرار پیدا کرده با جرم مستمر تفاوت دارد، قصد مرتکب، سرقت است اما باید به دفعات این کار را انجام دهد تا سرقت محقق شود یا کارمند بانکی که به مرور از حساب جاری کسی برداشت کند. در واقع تصرف غیرقانونی در اموال دیگران می‌کند. ممکن است هرروز مبلغی را برداشت کند که این جرم استمرار یافته یا جرم جمعی متحدالمرکز است. یعنی یک قصد واحد در ارتکاب این جرائم وجود دارد. ممکن است یک بار برداشت هم جرم باشد، چه در انبار غله چه در بانک، یک بار سرقت از آن جرم است. اما چون قصد کرده که این اموال و وجوه را برداشت کند و این امر به دفعات محقق شده یک جرم تلقی می‌شود. پس تعدد جرم با جرم استمرار یافته متفاوت است^۱

بخش پنجم: انواع تعدد جرم

تعدد جرم صورت‌های گوناگون دارد. گاه کسی مرتکب افعال یا ترک افعال متعددی شده است که هریک از آنها جرم واحدی به شمار می‌رود، یعنی افعال مادی که هریک وصف قانون مستقلی دارد، در این صورت با فرض تعدد واقعی روبرو هستیم. ولی تعدد جرم فرض دیگری دارد با عنوان تعدد اعتباری و آن به این صورت است که کسی رفتار واحدی مرتکب شده، لیکن رفتار او دارای عناوین متعدد جرم است. به عبارت دیگر رفتار

^۱. ساکی، محمد رضا؛ حقوق جزای عمومی، جلد سوم، انتشارات جنگل، ۱۳۹۴، ص ۸۲

واحد مشمول چند توصیف مجرمانه است.^۱ و گاهی با یک فعل یا ترک فعل واحد نتایج مجرمانه متعددی حاصل می‌گردد.

بند اول: شرایط تحقق تعدد واقعی

منظور از تعدد واقعی وضعیتی است که جرم دوم یا جرایم بعدی در حالتی ارتکاب یابند که جرم اول منجر به محکومیت قطعی نشده باشد. بنابراین در تعدد واقعی با وضعیتی مواجه هستیم که فردی مرتکب چند رفتار مجرمانه شده باشد اعم از آنکه جرایم ارتكابی از یک نوع باشد یا متفاوت باشند مثل اینکه فردی چندین بار مرتکب سرقت شده باشد و یا اینکه مرتکب سرقت، کلاهبرداری و یا خیانت در امانت شده باشد. نکته اساسی در تشخیص تعدد این است که فرد بعد از ارتکاب هر جرم مجازات نشده و یا محکومیت قطعی پیدا نکرده است.^۲ مقصود از تعدد مادی ارتکاب دو یا چند جرم جداگانه است که هریک به تنهایی عناصر جرم را در خود جمع می‌کند.^۳ تعدد واقعی یا مادی جرم زمانی محقق می‌شود که علاوه بر سایر شرایط قانونی، چهار شرط ذیل هم داشته باشد:

شرط اول اینکه: یک جرم، مقدمه جرم دیگر نباشد^۴، در این صورت چون قصد واحد منشأ دو یا چند جرم نمی‌شود عمل مذکور تعدد نیست.

شرط دوم اینکه: مجموع جرائم ارتكابی در قانون عنوان خاصی نداشته باشد. در اینجا، قانونگذار یک عنوان مجرمانه را از اجزای تشکیل دهنده عنوان مجرمانه دیگر قرار

^۱ اردبیلی، محمد علی، حقوق جزای عمومی، جلد سوم، منبع پیشین، ص ۱۷۵.

^۲ الهام، غلامحسین؛ برهانی، محسن؛ درآمدی بر حقوق جزای عمومی، جلد دوم، منبع پیشین، ص ۲۰۰.

^۳ نوربها، رضا؛ زمینه حقوق جزای عمومی، گنج دانش، ۱۳۸۵، ص ۴۱۰.

^۴ عابد، رسول؛ «ضابطه برای اختلاف جرائم در اعمال قاعده تعدد مادی جرم»، مجله پیام آموزش (معاونت آموزش و تحقیقات قوه قضاییه)، سال دهم، شماره ۵۵، ۱۳۹۱، ص ۲۹.

داده است که در این صورت، بر اساس تبصره ماده ۲ ماده ۱۳۴ قانون مجازات اسلامی جدید تعدد جرم صادق نیست و مرتکب به مجازات مقرر در قانون محکوم می‌شود.

شرط سوم اینکه: عمل مؤخر نتیجه قهری عمل مقدم نباشد^۱ و به عبارتی جرم دوم و سوم، ملازمه عرفی با جرم نخست نداشته باشد^۲. یعنی اگر مباشر جرمی بعد از ارتکاب جرم، عمل دیگری انجام دهد که با جرم نخست مرتبط است و خود نیز مستقلاً جرم است، فرض تعدد منتفی است.

شرط چهارم اینکه: جهت تحقق تعدد مادی جرم، لازم است چند رفتار مجرمانه جداگانه ارتکاب یافته باشد، البته در صورتی که یک رفتار مجرمانه، «نتایج متعددی» در پی داشته باشد باز هم مشمول مقررات تعدد مادی جرم قرار خواهد گرفت؛ مثلاً منفجر نمودن یک مکان که منجر به قتل چند نفر شود. ولی در صورتی که با یک رفتار مجرمانه، چند «عنوان جزایی» صدق نماید موضوع مشمول تعدد معنوی یا اعتباری جرم خواهد بود و نه تعدد مادی.

بند دوم: تعدد واقعی در جرایم موجب حد و قصاص

قانون گذار در خصوص جرایم موجب حد و قصاص، تعدد واقعی را موجب جمع مجازات دانسته است و در صدر ماده ۱۳۳ مقرر داشته است: «در تعدد جرایم موجب حد و قصاص، مجازات جمع می‌شود...» و در تعدد جرایم حدی اصل بر جمع مجازات‌ها است مگر بر سه استثنا:

^۱. عابد، رسول، منبع پیشین، ص ۳۰.

^۲. رایجیان اصلی، مهرداد؛ «تحلیلی بر مقررات تعدد جرم و دشواری‌های آن»، فصلنامه دیدگاه‌های حقوق قضایی،

شماره ۲۸ و ۲۹، ۱۳۸۲، ص ۳۰.

الف) در مواردی که جرایم ارتكابی و نیز مجازات آنها یکسان است (م. ۱۳۲ ق م ا) مثلاً فردی مرتکب چندین سرقت حدی شده که یک مجازات حدی مثلاً قطع چهار انگشت دست راست اجرا میشود.

ب) چند جرم حدی در راستای یکدیگر باشند که مجازات اشد اجرا میشود مثل تفخیز در هنگام لواط که فقط مجازات لواط اعمال میشود (تبصره ۲ م ۱۳۲)

ج) چند جرم ارتكابی برخی حدی و برخی تعزیری باشند که اصل بر جمع مجازاتهاست ولی در مواقعی به استناد تبصره م ۱۳۵ جرم تعزیری و حدی از یک جنس باشند مثل ارتكاب سرقت حدی سرقت تعزیری در اینجا صرفاً مجازات حدی اعمال میشود.

بند سوم: تعدد واقعی در جرایم موجب تعزیر

همان طور که از معانی لغوی تعدد بر می آید در حقوق کیفری موضوع تعدد جرم بدین معنی است که شخص مجرم مرتکب چندین عنوان مجرمانه شده و پس از ارتكاب چندین جرم مشابه یا متفاوت دستگیر گردد. برای مثال شخصی مرتکب یک سرقت تعزیری در سال ۹۴ و یک سرقت تعزیری در سال ۹۵ و یک سرقت تعزیری در سال ۹۶ گردد و توسط ضابطان دستگیر شود به عمل او تعدد جرم (مشابه) گویند و اگر در سال ۹۶ مرتکب توهین و در سال ۹۵ کلاهبرداری نموده و در سال ۹۴ از یک مغازه سرقت نموده باشد و سپس دستگیر شود عمل او تعدد جرم (مختلف) میباشد، که طریقه اعمال مجازات در م ۱۳۴ ق م ا بین شرح آمده که در جرایم موجب تعزیر هر گاه جرایم ارتكابی بیش از سه جرم نباشد دادگاه برای هر یک از آن جرایم حداکثر مجازات مقرر را حکم میکند و هر گاه جرایم ارتكابی بیش از سه جرم باشد مجازات هر یک را بیش از حد اکثر مجازات مقرر قانونی مشروط به اینکه از حد اکثر به اضافه نصف آن تجاوز نکند تعیین مینماید. در یک از موارد

فوق فقط مجازات اشد قابل اجرا است و اگر مجازات اشد به یکی از علل قانونی تقلیل تقلیل یابد یا تبدیل و یا غیر قابل اجرا شود مجازات اشد بعدی اجرا میگردد و در هر مورد که مجازات فاقد حداقل و حداکثر بود اگر جرایم بیش از سه جرم نباشد تا یک چهارم و اگر جرایم بیش از سه جرم باشد تا نصف مجازات مقرر قانونی اضافه میشود.

دو فرض را در یک مثال توضیح میدهیم:

فرض اول مجرم مرتکب یک فقره کلاهبرداری دارای مجازات یک تا هفت سال حبس (ماده یک تشدید) و توهین دارای مجازات تا هفتاد و چهار ضربه شلاق (ماده ۶۰۸ تعزیرات) و نشر کاذب دارای مجازات دو ماه تا دو سال حبس (ماده ۶۸۹ تعزیرات) که مجازات اشد هر کدام به ترتیب هفت سال حبس و هفتاد و چهار ضربه شلاق و دو سال حبس است که مجازاتی که اعمال میشود مجازات اشد هفت سال حبس است. و در فرض دوم علاوه بر سه جرم ذکر شده جرم چهارمی نیز که راهزنی در راه هاو شوارع است مرتکب شده که مجازات آن سه تا پانزده سال حبس (ماده ۶۵۳ تعزیرات) است که مجازات اشد این جرایم که باید در هر کدام حداکثر به اضافه نصف آن کرد به ترتیب ده سال و شیش ماه حبس و یکصد و یازده ضربه شلاق و سه سال حبس و بیست و دو سال و شیش ماه حبس میباشد که مجازات اشدی که قابل اجراست بیست و دو سال شیش ماه حبس تعزیری است. این نکته از متن ماده ۱۳۴ ق م ا قابل ذکر است که قاضی باید هر چند مجازات تشدید شده را در حکم خود درج کند و در نهایت جرم اشد را اعمال کند زیرا که اولاً در صورت ارتکاب جرایم احتمالی بعدی مجرم قاضی از دادگاه از سوابق فرد مطلع شده و بداند وی قبلاً دیگر چه جرایمی مرتکب شده است و بدین وسیله متوجه حرفه

تعلیق یا تعویق موثر است و ثانیا اگر مجازات اولی با دلایلی مانند توبه عفو یا مرور زمان ساقط شد مجرم از مجازات تبرئه نگردد و مجازات دوم و به همین نحو سوم و یا بعدی اعمال یا اجرا شود.

بند چهارم: جرایم مختلف تحت عنوان واحد

منظور از این مورد زمانی است که شخص مرتکب چند جرم شده باشد که هر یک از این رفتارها مشمول یک عنوان مجرمانه است اما مجموع این جرایم در قانون دارای عنوانی جامع است و به عنوان جرمی خاص معرفی شده است. مثلاً شخص حمل سلاح کرده است و هتک حرمت منزل غیر و سرقت که هر کدام دارای عنوان مستقل جزایی و مجازات مشخص است اما قانونگذار این نوع جرم را با عنوان سرقت مشدد مورد حکم قرار داده است و بجای محکومیت به دو یا سه عنوان مجرمانه، با ماده ۶۵۱ مجازات می‌شود. قانونگذار در تبصره ۲ ماده ۱۳۴ مقرر داشته است که: «در صورتی که مجموع جرایم ارتكابی در قانون عنوان مجرمانه خاصی داشته باشد، مقررات تعدد جرم اعمال نمی‌شود و مرتکب به مجازات مقرر در قانون محکوم می‌گردد». در پایان بحث تعدد مادی باید به این نکته اشاره نمود که تمامی صور مختلف تعدد که در بالا مورد بررسی قرار گرفته در خصوص جرایم تعزیری درجه یک تا شش کاربرد دارد. قانونگذار در تبصره ۴ ماده ۱۳۴ مقرر داشته است: «مقررات تعدد جرم در مورد جرایم تعزیری درجه هفت و هشت اجراء نمی‌شود. این مجازات‌ها باهم و نیز با مجازات‌های تعزیری درجه یک تا شش جمع می‌گردد.» بر اساس این ماده جرایم تعزیری درجه هفت و هشت اساساً در محاسبات مختلف مندرج در ماده ۱۳۴ وارد نمی‌شود بنابراین اگر شخصی مرتکب چهار جرم شده باشد که یکی از این جرایم، جرم تعزیری درجه هفت و هشت است، در محاسبه مجازات بر اساس تعدد جرم باید جرم تعزیری درجه هفت یا هشت جداگانه و به صورت مستقل مورد حکم

قرار گیرد و سپس سه جرم دیگر مورد حکم قرار گیرند (با تفصیل مندرج در ماده ۱۳۴ یعنی در مورد هر سه جرم حداکثر مجازات تعیین و سپس مجازات اشد به مورد اجرا درآید) و آن گاه مجازات تعزیری درجه هفت یا هشت با مجازات اشد جمع گردد. لذا اساساً مجازات‌های تعزیری درجه هفت و هشت در محاسبه مجازات در تعدد جرم بر اساس ماده ۱۳۴ وارد نمی‌گردد و قواعد حاکم بر تعدد جرم در مورد این دو دسته از جرایم جاری نمی‌شود؛ بنابراین اگر شخص مرتکب پنج جرم تعزیری درجه هفت و هشت گردد قاضی برای هر یک از این جرایم، به صورت مستقل و بدون الزام جهت تعیین مجازات حداکثر اقدام به تعیین مجازات نموده و مجازات‌ها را با یکدیگر جمع می‌نماید.^۱

بخش ششم: تعدد نتیجه

بنا به تعریف قانونگذار تعدد نتیجه زمانی است که «از رفتار مجرمانه واحد، نتایج مجرمانه متعدد حاصل شود.» (تبصره ۱ م ۱۳۴ ق.م.ا.)^۲ «تبصره ۱ ماده ۱۳۴ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ نسخ ماده ۱۳۱ همین قانون نیست، اصولاً در مواد مختلف یک قانون موضوع نسخ و منسوخ بودن قابل توجیه نیست و در هر یک از دو مقررات (تبصره ۱ ماده ۱۳۴ و ماده ۱۳۱ قانون مجازات اسلامی) حکم خاصی وضع شده است، ماده ۱۳۱ راجع به تعدد معنوی که ناظر به فعل واحد است که عناوین متعدد جزایی دارد مثل فروش مال امانی که هم خیانت در امانت است و هم انتقال مال غیر. اما در تبصره ۱ ماده ۱۳۴ نتایج متعدد حاصله از فعل واحد مدنظر است مثل اینکه کسی با یک عبارت به دو نفر فحاشی کند.»^۲ به نظر می‌رسد مثال مذکور در این نظریه در مورد تبصره ۱ ماده ۱۳۴ درست نباشد و این مثال

^۱. شمس ناتری، محمد ابراهیم؛ قانون مجازات اسلامی در نظم حقوقی کنونی، جلد اول، تهران، انتشارات میزان، ۱۳۹۲، ص ۳۳۱.

^۲. نظریه مشورتی ۱۳۴۷/۱۱-۱۳۹۲/۰۶/۱۶ اداره حقوقی قوه قضاییه؛ نقل از شمس ناتری، محمد ابراهیم؛ قانون مجازات اسلامی در نظم حقوقی کنونی، جلد اول، حقوق جزای عمومی، نشر میزان، ۱۳۹۲، ص ۳۳۶.

از مصادیق تعدد موضوع یا تعدد مجنی علیه است. حال آیا منظور از نتیجه مجرمانه در تعریف فوق، نتیجه در مفهوم مادی است یا مفهوم قانونی؟ آنچه به نظر می‌رسد آن است که مقصود مقنن از «نتایج مجرمانه» در تعریف فوق، نتیجه در مفهوم قانونی آن نیست بلکه نتیجه در مفهوم مادی آن مورد توجه بوده است. چرا که اگر نتیجه در مفهوم قانونی آن مدنظر بوده باشد بین تعدد عنوانی و تعدد نتیجه تفاوتی وجود نخواهد داشت. در تعدد عنوانی هم بر اثر رفتار واحد چند ارزش یا حق مورد حمایت قانونگذار نقض می‌شود. بنابراین وقتی نتیجه در مفهوم مادی آن مورد نظر باشد باید گفت در تعدد نتیجه، جزء اول رکن مادی جرم که «رفتار» است واحد و جزء دیگر رکن مادی که «نتیجه» می‌باشد متعدد است. با توجه به این امر؛ تعدد نتایج مجرمانه در جرائم مقید مصداق می‌یابد.^۱ زیرا در جرائم مطلق حصول نتیجه شرط تحقق جرم نیست و بدون وقوع آن جرم محقق می‌شود. پس وقتی نتیجه منتفی باشد بحث از تعدد نتیجه بی معنی خواهد بود. با این وجود رویه قضایی ایران تعدد نتیجه مجرمانه را هم در جرائم مقید و هم در جرائم مطلق در صورتی که تعدد بزه دیدگان وجود داشته باش قابل تحقق می‌داند. برای مثال اگر کسی با مسموم کردن آب باعث مرگ ماهی‌ها و نابود کردن درختان گردد مصداق تعدد نتیجه است.^۲

بند اول: پیشینه تاریخی تعدد نتیجه

سابقه قانونگذاری قبل از انقلاب هیچ اشاره‌ای به تعدد نتیجه نداشته و تنها رویه قضایی آن را ساخته و پرداخته بود. برخی از حقوق‌دانان معتقدند در قوانین جزایی ایران بیشتر فعل

۱. آقایی‌نیا، حسین؛ تقریرات درس حقوق جزای عمومی، مقطع کارشناسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، ۱۳۸۵.

۲. شمس‌ناتری، محمد ابراهیم؛ قانون مجازات اسلامی در نظم حقوقی کنونی، جلد اول، حقوق جزای عمومی، نشر

واحد با نتایج متعدد که از جهت عملی مبتلا به دادگاه‌ها است مورد نظر بوده اما به فعل واحد دارای عناوین متعدد اشاره شده است.^۲ رویه قضایی در مواردی که فعل واحدی منجر به نتایج مجرمانه متعدد می‌شد چه این نتایج متعدد عناوین واحدی داشتند چه عناوین متعددی، موضوع را مشمول حکم مندرج در م ۳۱ ق.م.ع. می‌دانست. این رویه شاید در خصوص «فعل واحد دارای نتایج متعدد با عناوین متعدد» قابل پذیرش باشد، چرا که م ۳۱ ق.م.ع. فقط به «فعل واحد دارای عناوین متعدد» اشاره نموده بود و به نتایج حاصله اشاره نکرده بود، اما در مورد «فعل واحد دارای نتایج متعدد با عنوان واحد»، قابل انتقاد می‌باشد. زیرا شرط اعمال ماده ۳۱ وجود عناوین متعدد بوده در صورتی که در حالت اخیر عنوان مجرمانه واحد است. در بعد از انقلاب نیز نه در قانون راجع به مجازات اسلامی مصوب ۱۳۶۱ و نه در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۰ حکم صریحی راجع به تعدد نتیجه مشاهده نمی‌شود. و فقط مواد قانونی محدودی به صورت پراکنده در باب حدود، قصاص و دیات به نتایج مجرمانه متعدد حاصل از رفتار واحد اشاره کرده بودند. که طبق آنها اگر فعل واحد منجر به صدمات جسمانی یا جانی متعدد می‌شد مرتکب از حیث پرداخت دیه یا قصاص حسب مورد مشمول قاعده جمع مجازات‌ها بود. اما در خصوص تعزیرات اصلاً حکمی چه صریح چه ضمنی وجود نداشت. و دادگاه‌ها در مواردی که با موضوعات و پرونده‌های تعدد نتیجه مواجه می‌شدند مانند قبل از انقلاب مورد را تعدد اعتباری دانسته و با توسل به قاعده مجازات اشد به حل و فصل قضیه می‌پرداختند. سرانجام مقنن در سال ۱۳۹۲ در قانون مجازات جدید در تبصره ۱ م ۱۳۴ به صراحت در خصوص تعزیرات و در مواد ۳۸۹ و ۵۴۱ و ۵۴۴ در قصاص و دیات، تعدد نتیجه را مورد توجه قرار داد. در مجموع تاریخ حقوق ایران شاهد اتخاذ سه نوع سیاست کیفری در قبال تعدد نتیجه بوده است. در قبل از انقلاب تعدد نتیجه در کلیه جرائم از مصادیق تعدد اعتباری بود. بعد از انقلاب تا

سال ۱۳۹۲ در حدود و قصاص و دیات، تعدد نتیجه، تعدد مادی محسوب می‌شد ولی در تعزیرات از مصادیق تعدد اعتباری بود. از سال ۱۳۹۲ با تصویب قانون مجازات جدید تعدد نتیجه در کلیه جرائم (حدود، قصاص، دیات و تعزیرات) تعدد مادی محسوب شده است.

بند دوم: تعدد نتیجه در فقه

در فقه اسلام راجع به تعدد نتایج مجرمانه، قاعده‌ای که مختص به این موضوع باشد وجود ندارد و فقها به صورت موردی در این زمینه بحث کرده‌اند. در تعزیرات بخشی وجود دارد که می‌توان آن را از مصادیق تعدد نتیجه دانست. شهید اول در کتاب لمعه می‌فرماید: «اگر کسی گروهی را با یک عبارت قذف کند و همگی با هم خواهان اجرای حد بر او شوند، یک حد بر او جاری می‌شود. و اگر هر کدام جداگانه و به صورت مستقل مطالبه‌ی حد کنند، برای هر کدام یک حد جاری می‌شود.»^۱ و این حکم درباره تعزیرات نیز جاری می‌شود. شهید ثانی در کتب شرح لمعه در شرح قسمت اخیر می‌فرماید: «پس اگر یک نفر جماعتی را با الفاظ متعدد به گونه‌ای قذف کند که تعزیر واجب شود، مطلقاً تعزیر او متعدد می‌گردد و اگر با لفظ واحدی ایشان را قذف کند، در صورتی که جداگانه مطالبه تعزیر کنند، تعزیر متعدد می‌شود، و چنانچه یکجا درخواست تعزیر کنند، یکبار تعزیر می‌شود.»^۱ حال اگر توهین به چند نفر با لفظ واحد را مصداق تعدد نتیجه بدانیم می‌توان گفت مسئله فقهی فوق راجع به تعدد نتیجه است. والا اگر این امر را از مصادیق تعدد نتیجه ندانیم (همچنانکه برخی حقوقدانان چنین نظری دارند) مسئله مذکور ارتباطی با تعدد نتیجه ندارد.

^۱. شهید ثانی، شرح لمعه، ترجمه علی شیروانی، بخش حدود، جلد ۱۳ و ۱۴، چاپ چهاردهم، انتشارات دارالعلم،

بر خلاف تعزیرات در قصاص و دیات مصادیق متعددی از تعدد نتایج مجرمانه وجود دارد. مانند آنکه کسی ضربه‌ای به سر دیگری وارد آورد و باعث شکستن سر وی شود و عقل او را نیز زائل کند. در این حالت که در اثر یک ضربه دو جنایت پدید آمده است بین فقها اختلاف نظر وجود دارد. اقلیت قائل به تداخل دیه یا قصاص حسب مورد می‌باشند و مشهور قائل به عدم تداخل هستند.^۱ قانون مجازات اسلامی در این مورد از نظریه مشهور پیروی نموده است.

بخش هفتم: تعدد اعتباری

در تعدد مادی جرم، شخص مرتکب چند رفتار مجرمانه _ که رکن اصلی عنصر مادی است _ از او سر زده بود. اما در تعدد معنوی یا اعتباری، رفتار واحد مشمول عناوین متعدد می‌شود؛ یعنی در عالم خارج یک رفتار از سوی وی تحقق پیدا می‌کند اما این رفتار - اعم از فعل یا ترک فعل - مشمول چند عنوان جزایی قرار می‌گیرد. حقوقدانان در پذیرفتن و یا رد تعدد اعتباری جرایم عقاید متفاوتی بیان و دلیل‌های خاص ابراز نموده‌اند. برخی از نظام‌های قانونگذاری به تبعیت از عقاید مذکور تعدد اعتباری را با تعدد واقعی یکسان و مشابه دانسته‌اند. بر اساس این نظریه هرگاه رفتار کسی مصداق عناوین متعدد جرم باشد باید همانند کسی که مرتکب جرایم متعدد واقعی شده است با او برخورد کرد. این شیوه با موازین عدل و انصاف چندان مطابقت ندارد. زیرا، اگر بتوان پذیرفت که تعدد جرم شدت مجازات را ایجاب می‌کند دشوار می‌توان این حکم را در مورد رفتار واحد که دارای اوصاف متعدد است قبول کرد. برخی دیگر اصولاً وجود تعدد اعتباری را نفی کرده‌اند و معتقدند که فرض تعدد اعتباری در واقع از تعارض میان دو یا چند متن قانونی برمی‌خیزد

^۱. حاجی ده آبادی، احمد؛ قواعد فقه جزایی، چاپ دوم، نشر پژوهش حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۹، ص ۴۶۷.

که دادرس باید با تمسک به قواعد اصول یکی از آن‌ها را انتخاب کند.^۱ ولی شمار دیگری از جمله قانونگذار کشور ما نظریه تعدد اعتباری را چنانکه خواهیم دید در جرایم تعزیری پذیرفته‌اند. در این باره، قانونگذار در ماده ۱۳۱ قانون مجازات اسلامی مقرر داشته است: «در جرایم موجب تعزیر هرگاه رفتار واحد، دارای عناوین مجرمانه متعدد باشد مرتکب به مجازات اشد محکوم می‌شود».

در نگاه اولیه چند مصداق برای چنین حالتی متصور است:

اول: رفتار واحد است ولی عناوین متعدد هستند،

دوم: رفتار واحد است ولی نتایج متعدد هستند،

سوم: رفتارها متعدد هستند ولی برخی رفتارها به مثابه مقدمه برای سایر رفتارها می‌باشند،

چهارم: رفتارها متعدد هستند ولی برخی رفتارها نتیجه قهری سایر رفتارها و لازمه قطعی آن‌ها محسوب می‌شوند.

قانونگذار به صراحت در تبصره ۱ ماده ۱۳۴ فعل واحد و نتایج متعدد را مشمول تعدد مادی دانسته است اما از صورت سوم سخن به میان نیاورده است که به نظر می‌رسد به طریق اولی این نوع نیز مشمول تعدد مادی خواهد بود چرا که در صورت دوم که یک فعل و نتایج متعدد است قانونگذار تعدد مادی را حاکم دانسته است به طریق اولی وقتی دو فعل که یکی مقدمه دیگری است ارتکاب یابد، (البته به شرطی که مجموع این رفتارها تحت عنوان خاصی قرار نگیرد) باز هم تعدد مادی خواهد بود. بنابراین تنها مصداقی که برای

^۱. اردبیلی، محمد علی، حقوق جزای عمومی، جلد سوم، منبع پیشین، صص ۱۷۹-۱۸۰.

تعدد معنوی باقی می‌ماند همان رفتار واحد و عناوین متعدد است. اما در خصوص صورت چهارم که بین رفتار مجرمانه تلازم قطعی وجود دارد مثل هتک حرز و سرقت و یا سرقت و نگهداری اموال مسروقه، باید گفت که این موارد از موضوع تعدد خارج هستند و برخورد با این موارد برخورد با جرم واحد می‌باشد و تنها جرم اصلی مورد حکم قرار می‌گیرد.^۱ سؤالی که در اینجا قابل طرح است اینکه آیا تعزیری بودن جرایم ارتكابی ضرورت دارد؟ و آیا به راستی منظور از اعتباری بودن تعدد جرم چیست؟ در این قسمت به بررسی هر دو سؤال پرداخته می‌شود. رای

پاسخ به سؤال نخست لازم است تکلیف سؤال دوم مشخص شود و باید دید منظور از اعتباری بودن تعدد جرم چیست؟

به تصریح ماده ۱۳۱ تعدد اعتباری جرم شامل رفتار واحدی است که دارای عناوین متعدده جرم باشد. حال سؤال این است که چه تفاوتی بین «رفتار واحدی که دارای عناوین متعدده جرم باشد» و «رفتار واحدی که دارای نتایج مجرمانه متعدد باشد» وجود داشته است که قانونگذار در تبیین تعدد اعتباری جرم از عبارت نخست استفاده کرده است؟ این تردید از آن روست که چند ماده بعد قانونگذار در تبصره ۱ ماده ۱۳۴ حالتی را که رفتار واحد دارای نتایج مجرمانه متعدد باشد به عنوان تعدد واقعی در نظر گرفته و مشمول تشدید مجازات دانسته است نه مشمول انتخاب مجازات جرم اشد. به نظر می‌رسد قانونگذار در استفاده از دو عبارت فوق، عامد بوده است. در واقع، در تعدد اعتباری که از رفتار واحد چندین جرم قابل برداشت باشد این جرایم در عرض هم و همزمان واقع می‌شوند اما در تعدد واقعی که رفتار واحد دارای نتایج مجرمانه متعدد باشد این جرایم در طول هم قرار

^۱. الهام، غلامحسین؛ برهانی، محسن؛ درآمدی بر حقوق جزای عمومی، جلد دوم، منبع پیشین، ص ۲۱۶

داشته و هم زمان به وجود نمی‌آیند. به دیگر سخن، منظور قانونگذار در تبصره ۱ ماده ۱۳۴ حالتی است که جرم یا جرایمی پس از یک رفتار مجرمانه به وجود آیند. به همین دلیل است که قانونگذار در این تبصره برخلاف ماده ۱۳۱ از وصف «مجرمانه» برای واژه «رفتار» استفاده کرده است در حالی که در ماده ۱۳۱ که بحث راجع به تعدد اعتباری است کلمه «رفتار» را تنها به کار برده است. بنابراین، چنانچه از یک رفتار مجرمانه چندین نتیجه مجرمانه دیگر به وجود آید مورد از مصادیق تعدد واقعی است نه اعتباری^۱؛ برعکس، در صورتی که یک رفتار عادی همزمان دارای دو یا چند عنوان مجرمانه متعدد باشد مورد از مصادیق تعدد اعتباری است نه واقعی. به عنوان مثال، کسی که در ملأ عام متجاوزانه اقدام به بوسیدن زن نامحرم می‌کند عمل او همزمان مصداق عمل منافی عفت در منظر عمومی و هتک ناموس به عنف و از موارد تعدد اعتباری است که به حکم قانون باید مجازات جرم اشد یعنی هتک ناموس به عنف در مورد او صادر شود. همچنین فردی که با ارائه سکه تقلبی به صراف پولی را دریافت می‌کند عمل او هم زمان شامل ترویج سکه قلب و کلاهبرداری و از مصادیق تعدد اعتباری است که به موجب ماده ۱۳۱ قانون جدید مجازات اسلامی فقط به عنوان کلاهبرداری محکوم خواهد شد. لیکن ترک منزل توسط همسر برای مدت طولانی چنانچه جرم مستقلی باشد و منجر به ترک انفاق شود از مصادیق تعدد واقعی است که بر اساس ماده ۱۳۴ در مورد آن تصمیم گرفته می‌شود. بنابراین، تعدد اعتباری صرفاً شامل حالتی است که فردی مرتکب رفتار واحدی می‌شود که این رفتار دارای عناوین مجرمانه متعدد است. با توجه به مفهوم و قلمرو تعدد اعتباری که مورد بررسی قرار گرفت در

^۱. در همین جا اشاره به این نکته ضروری است که برخلاف نظر برخی از حقوقدانان به نظر می‌رسد؛ سرقت کتبیبه منقوش از جمله مصادیق تعدد واقعی است نه تعدد اعتباری؛ زیرا سرقت کتبیبه بعد از تخریب آن صورت می‌گیرد. یعنی جرمی به دنبال جرم دیگر. برای مطالعه نظر مخالف، ن.ک: اردبیلی، منبع پیشین، ص ۱۸۵.

پاسخ به سؤال نخست باید گفت حتی حالتی هم که قانونگذار در تبصره ۲ ماده ۱۳۲ قانون جدید جداگانه مورد توجه قرار داده است از مصادیق تعدد اعتباری است و لذا به نظر می‌رسد ضرورتی به تعزیری بودن جرایم ارتكابی برای شمول عنوان تعدد اعتباری نیست. به عبارت دیگر، عمل فردی که در حال لواط مرتکب تفخیز هم شده است مصداق رفتار واحدی است که دارای عناوین مجرمانه متعدد است و لذا تردیدی در تعدد اعتباری بودن رفتار او نیست. از همین رو قانونگذار در مقام تعیین مجازات چنین فردی نیز نظر به اجرای مجازات جرم اشد داشته است مگر اینکه گفته شود قانونگذار در مورد تعدد اعتباری اصولاً نیازی به صدور حکم محکومیت به خاطر جرم کم اهمیت‌تر ندیده است؛ اما ظاهر تبصره ۲ ماده ۱۳۲ در خصوص تعدد لواط و تفخیز و امثال آن نشان می‌دهد که صدور حکم محکومیت در مورد هر دو جرم لازم است. هرچند فقط مجازات اشد قابلیت اجرا دارد. تعدد عنوانی منصرف از جرائم اداری است. برای اینکه عمل مرتکب مشمول تعدد عنوانی باشد باید عناوین متعدد همگی عناوین جزایی باشند. بنابراین چنانچه یکی از عناوین از جرائم جزایی و عنوان دیگر جرم اداری^۱ (تخلف اداری) بوده از شمول تعدد عنوانی جرم خارج است. بر این اساس چون جرائم اداری در احتساب تعداد جرائم ارتكابی از جهت اجرای مقررات مربوط به تعدد جرم منظور نمی‌شود، لذا چنانچه مجازات اداری به عنوان مجازات اصلی یک تقصیر اداری و یا به عنوان متمم مجازات یک جرم جزائی مطرح بشود به هر تعداد که باشند ضمن مجازات

^۱ - جرائم اداری تخلفاتی هستند که از طرف کارکنان و مستخدمین دولت یا اعضاء اتحادیه‌ها و سندیکاها و سازمان-

اشد اجرا می‌گردند.^۱ اداره حقوقی قوه قضائیه در نظریه شماره ۱۳۷۸/۱۲/۸-۷/۷۹۳۶ اظهار داشته: «اگر فعل واحد هم به عنوان جزایی و هم عنوان تخلف انضباطی داشته باشد هم از حیث جزایی و هم از حیث انضباطی در مراجع مربوطه قابل تعقیب است و مورد ارتباطی با مقررات تعدد معنوی جرم که در قانون مجازات اسلامی آمده است ندارد.»^۲ شمول حکم عام و خاص بر یک رفتار مجرمانه مانع تحقق تعدد عنوانی جرم خواهد بود. به عقیده برخی از حقوقدانان زمانی که حکم عام و خاص هر یک بر عمل واحد عناوین مجرمانه مستقلی را تحمیل می‌نماید، حکم خاص حاکم است و قاعده تعدد عنوانی جرم غیر قابل طرح است.^۳ و این امر ناشی از قاعده «تخصیص» است. براساس این قاعده چنانچه عملی مشمول یک عنوان عام و یک عنوان خاص باشد عنوان خاص عنوان عام را زایل می‌کند بنابراین عناوین متعدد شامل یک رفتار نمی‌شود در نتیجه محلی برای اجرای قاعده تعدد معنوی باقی نمی‌ماند.^۴ م ۱۸۱ قانون جزای لبنان مقرر می‌دارد: «هرگاه عملی دارای چند وصف مجرمانه باشد، تنها آنها در حکم ذکر می‌شود اما قاضی باید حکم به مجازات شدیدتر بدهد. و اگر عملی قابل تطبیق با یک ماده عام از قانون جزا و یک قانون خاص باشد، قانون خاص مقدم است.» این ماده تعدد معنوی جرم را از حالت تخصیص جدا کرده و قسمت نخست آن مطابق با حکم مذکور در م ۱۳۱ قانون مجازات ایران است؛ با این تفاوت که عناوین مجرمانه باید در حکم ذکر شود، هر چند فقط مجازات شدیدتر اعمال می‌گردد. اما قسمت دوم ماده حکم جدیدی است که در قانون ما وجود ندارد. م ۵۷ قانون جزای اردن

^۱ - ضیاء الدین، پیمانی، منبع پیشین، ص ۷۰

^۲ - بابک، ایرانی ارتباطی، مجموعه نظرات مشورتی جزایی از ۱۳۸۳ تا ۱۳۴۲، جلد اول، نشر مجد، ۱۳۸۴، ص ۲۳۱

^۳ - حسین، آقایی نیا، جزوه آموزش ضمن خدمات قضات، دادسرای ناحیه ۴ تهران، ص ۳۴

^۴ - عباس، زراعت، «تمایز حالت تعدد معنوی جرائم از عناوین مشابه»، فصلنامه حقوق، مجله دانشکده حقوق و علوم

سیاسی دانشگاه تهران، دوره ۴۳، شماره ۳، ۱۳۹۲، صص ۷۶ و ۷۲

نیز حکمی شبیه قانون جزای لبنان را بیان کرده و چنین مقرر می‌دارد: «**اول:** هرگاه یک عمل دارای وصف‌های متعدد باشد که همه آنها در حکم بیان شده است، دادگاه باید مجازات شدیدتر را مورد حکم قرار دهد. **دوم:** اگر عملی دارای وصف عام و خاص باشد وصف خاص ملاک قرار می‌گیرد.»^۱ برای مثال «خرید و فروش هر کالای ممنوعی» مشمول عنوان قاچاق است. اما قانونگذار برخی کالاهای ممنوعه مانند مشروبات الکلی، مواد مخدر، اموال تاریخی و فرهنگی را به طور خاص، جرم انگاری نموده است. در این موارد باید عنوان خاص را بر عنوان عام مقدم داشت.^۲ در مثال دیگر می‌توان به رابطه جرم خیانت در امانت و انتقال مال غیر اشاره نمود. شخصی که مبادرت به انتقال مال امانی می‌نماید مسئولیت او صرفاً نسبت به اتهام خیانت در امانت است. اما در خصوص اتهام «انتقال مال غیر» مسئولیتی متوجه او نیست. چرا که خیانت در امانت حکم خاصی از انتقال مال غیر است. قانون مجازات راجع به انتقال مال غیر حکم عام و ماده ۶۷۴ ق.م.ا.ت. در بخش تصاحب مال امانی از طریق فروش آن، حکم خاص قضیه است. حکم خاص به عنوان اراده مؤخر مقنن حاکم بر حکم عام است.^۳ این دیدگاه صحیح به نظر می‌رسد. زیرا در تمام مواردی که حکم عامی وجود دارد و متعاقباً حکم خاصی وضع می‌شود، هدف از وضع خارج نمودن موضوع خاص از شمول حکم عام است. بنابراین نمی‌توان راجع به موضوع معینی، حکم عام و خاص را با هم جمع نمود و به هر دو عمل کرد. بعنوان مثال «جرم تخریب» حکم عامی است هر کس مال دیگری را تخریب نماید مجرم است. از سوی دیگر قانونگذار یکی از طریق ارتکاب جرم خیانت در امانت را «تخریب مال امانی» دانسته

^۱ - به نقل از: عباس، زراعت، همان.

^۲ - همان

^۳ - حسین، آقایی نیا، منبع پیشین، ص ۵۹.

است. ولی باید توجه داشت وقتی قانونگذار جرم خیانت در امانت را از طریق تخریب مال امانی، محقق دانسته به جرم تخریب نیز آگاه بوده اما این امر را مد نظر داشته که «امینی که مال امانی را تلف می‌نماید مشمول مجازات خیانت در امانت باشد نه تخریب» والا اگر نظرش بر این بوده باشد که عمل امین مشمول عنوان مجرمانه تخریب باشد، دیگر وضع جرم خیانت در امانت از طریق تخریب مال امانی، کاری عبث و نقض غرض خواهد بود. با این وجود برخی از حقوقدانان با این نظر موافق نبوده و در چنین مواردی قائل به تعدد عنوانی جرم می‌باشند. و مواردی مانند انتقال مال غیر و تخریب مال امانی توسط امین را مشمول تعدد عنوانی جرم دانسته‌اند.^۱ اداره حقوقی قوه قضائیه در نظریه شماره ۷/۶۱۵۲-۱۳۸۴/۸/۲۹ از دیدگاه اخیر پیروی نموده و چنین اظهار داشته است: «در صورت مطالبه مال امانی از سوی مالک با عدم استرداد و فروش از سوی امین بزه خیانت در امانت موضوع م ۶۷۴ ق.م.ا. ۱۳۷۵ و فروش مال غیر، که در حکم کلاهبرداری است محقق و چون فعل واحد دارای عناوین متعدد می‌باشد مجازات اشد در مورد متهم اعمال می‌شود.»^۲ با این حال اداره حقوقی در نظریه دیگری، قاعده تعدد عنوانی جرم را در حالتی که حکم عام و خاص هر یک بر عمل واحد عناوین مجرمانه مستقلی را تحمیل می‌نمایند، غیر قابل طرح دانسته است. از اداره مذکور چنین سؤال شده است: مطابق قانون بودجه ۱۳۸۵ کلیه کالاهای قاچاق که در کشور کشف می‌شود مشمول قاچاق می‌باشد. حال اگر مأمورین چند دستگاه تجهیزات دریافت از ماهواره را از شخصی کشف نمایند آیا عمل مشمول تعدد معنوی بوده و مشمول ماده یک قانون مجازات مرتکبین قاچاق و ماده ۸ قانون ممنوعیت بکارگیری تجهیزات دریافت ماهواره می‌باشد؟ اداره حقوقی قوه قضائیه در نظریه شماره

^۱ - محمد، خاور، «تعدد جرم»، مجله کانون و کلا، شماره ۸۵، ۱۳۴۲، یزداله، طاهری نسب، همان، ص ۱۲۵

^۲ - حسین، شاملو احمدی، پیرامون دادرسی، چاپ اول، نشر دادیار، ۱۳۸۵، ص ۱۸۹

۷/۶۹۰-۱۵/۹/۱۳۸۵ چنین پاسخ داده است: «ممکن است از لحاظ ماهیت و تحلیل حقوقی وارد کردن تجهیزات دریافت از ماهواره را بتوان قاچاق تلقی کرد، اما بر ارتکاب چنین عملی هر عنوان جزایی که صادق باشد ماده ۸ قانون ممنوعیت بکارگیری ماهواره، برای وارد کننده و تولید کننده و توزیع کننده مجازات خاص تعیین کرده است و مورد مشمول قاچاق نمی باشد...»^۱

نتیجه گیری:

با اجرایی شدن قانون جدید مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، تعیین و اجرای مجازات، در باب تعدد مادی جرائم تعزیری سامان یافته و نظام‌مندتر گردید لیکن به دلیل مدت زمان نسبتاً کوتاه از تصویب و اجرایی شدن قانون مذکور، در رویه دادگاه‌ها و دادرها، استنباط‌های مختلف و بعضاً متعارض با فلسفه تعدد جرم و تشدید مجازات ناشی از آن را موجب گردیده است. در خصوص چرایی تفکیک انواع جرائمی که به نحو تعدد ارتکاب یافته است، باید به تعدد عناوین مجرمانه از یکسو و نیز تعدد نتایج مجرمانه از سوی دیگر اشاره نمود که در اولی با تمرکز بر جرم و دومی با تمرکز بر مجازات باعث انفکاک انواع جرائم متعدد شده است. به طور کلی نگاه قانونگذار در قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ در حدود و قصاص و دیات، با پذیرش استثنائاتی، همچنان بر قاعده جمع مجازات استوار است. در اجتماع جرائم متعدد تعزیری نیز، ملاک جدیدی ارائه شده که بر مبنای معیار کمی و تعداد رفتارهای مجرمانه ارتكابی استوار است و در ماده ۱۳۴ و تبصره‌های آن تبلور یافته است. در این قانون، با تفکیک بین مرحله صدور حکم و اجرای آن، در صورتی که جرائم تعزیری متعدد تا سه جرم باشد، دادگاه باید برای هریک

^۱ - مندرج در سایت اداره حقوقی قوه قضائیه، نظریات مشورتی

از جرائم، حداکثر مجازات را مورد حکم قرار دهد و در صورتی که بیش از سه جرم باشد، در این صورت دادگاه مکلف است از حداکثر مجازات مقرر قانونی برای هر جرم به اضافه نصف آن فراتر رفته و مجازات را تعیین نماید. در مقام اجرا نیز مرجع مجری حکم، صرفاً نسبت به اجرای مجازات اشد از بین مجازات تعیینی اقدام می‌نماید. مقصود از مجازات اشد، اولاً: «مجازات اشد قضایی» و در واقع مجازاتی است که مورد حکم واقع گردیده است و نه مجازات قانونی جرم. ثانیاً: بر اساس تبصره ۳ ماده ۱۹ همین قانون، مجازات اشد، مجازاتی است که شدیدتر از سایر مجازات بوده و در صورت عدم امکان تشخیص مجازات شدیدتر، مجازات حبس ملاک است که با پیش‌بینی این تبصره قانونی، مشکل حقوقدانان در تشخیص مجازات اشد حل شده است. البته این قانون، در موضوع مورد بحث، در برخی موارد دارای اشکالاتی از جمله عدم تعیین تکلیف اجرا یا عدم اجرای مجازات تبعی در کنار مجازات اشد، عدم تفاوت در ترتب مجازات قانونی در اشکال مختلف جرم اعم از مباشرت، شرکت، معاونت و شروع به جرم، عدم تفاوت در میزان تخفیف قابل اعمال در جرائم ارتكابی کمتر و یا بیشتر از سه جرم و عدم تعیین تکلیف تعدد تعزیرات منصوص شرعی و اینکه تابع مقررات تعدد حدودند یا تعدد جرائم تعزیری؟ که نیاز به اصلاح و بازنگری تقنینی دارد. تعدد جرم یکی از وضعیت‌های محتمل است که فردی با نقض هنجارهای کیفری ممکن است به وجود آورد. در این وضعیت جدید بحث تعیین مجازات مرتکب مطرح می‌شود که مسلماً باید متفاوت از وضعیت مرتکب جرم واحد یا مجرم مکرر باشد. قانونگذار سابق با تفکیک تعدد واقعی از تعدد اعتباری، در مورد تعدد اخیر اجرای مجازات جرم اشد را مورد توجه قرار داده بود و در خصوص تعدد واقعی نیز نظر روشنی راجع به

نحوه تعیین مجازات مرتکب نداشت جز اینکه در موارد تعدد واقعی غیرمختلف به تشدید مجازات مرتکب تمایل نشان داده بود.

قانونگذار در قانون جدید سعی کرده است وضعیت مجازات فردی را که مشمول عنوان تعدد جرم است به صورت واضح‌تر مشخص نماید. در این چارچوب، البته سیاست کیفری قانونگذار در قلمرو تعدد اعتباری تغییری نکرده است اما وضعیت تعدد واقعی تا حدودی دگرگون شده است. در این قلمرو، قانونگذار بر اساس مبانی جرم‌شناسی مختلف؛ عدالت و فایده‌گرایی آثار متفاوتی را برای تعدد جرم در نظر گرفته است که تنها یکی از این آثار، تشدید مجازات است. به عبارت دیگر، با توجه به قانون جدید مجازات اسلامی، تعدد جرم آثار مختلفی را در پی خواهد داشت که تخفیف مجازات و تشدید آن در شرایط گوناگون از جمله این آثار است. بدین سان هرگز نمی‌توان گفت که تعدد جرم از کیفیات عینی تشدید مجازات است.

منابع و مآخذ

الف) کتب

۱. الهام، غلامحسین؛ برهانی، محسن؛ درآمدی بر حقوق جزای عمومی، جلد دوم، انتشارات میزان، ۱۳۹۳.
۲. الهام، غلامحسین؛ مبانی فقهی و حقوقی تعدد جرم، انتشارات بشری، ۱۳۷۲.
۳. اردبیلی، محمد علی، حقوق جزای عمومی، جلد سوم، تهران، انتشارات میزان، چاپ چهارم، ۱۳۹۳.
۴. ایرانی ارباطی، ب ابک؛ مجموعه نظرات مشورتی جزایی از ۱۳۸۳ تا ۱۳۴۲، جلد اول، نشر مجد، ۱۳۸۴.
۵. پیمانی، ضیاءالدین؛ بررسی تاریخی و تطبیقی قاعده تعدد جرم، مجتمع آموزشی عالی قم، چاپ اول، ۱۳۷۴.
۶. حاجی ده آبادی، احمد؛ قواعد فقه جزایی، چاپ دوم، نشر پژوهش حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۹.
۷. ساکی، محمد رضا؛ حقوق جزای عمومی، جلد سوم، انتشارات جنگل، ۱۳۹۴.
۸. شاملو احمدی، حسین؛ پیرامون دادر، چاپ اول، نشر دادیار، ۱۳۸۵.
۹. شمس ناتری، محمد ابراهیم؛ قانون مجازات اسلامی در نظم حقوقی کنونی، جلد اول، تهران، انتشارات میزان، ۱۳۹۲.
۱۰. شهید ثانی، شرح لمعه، ترجمه علی شیروانی، بخش حدود، جلد ۱۳ و ۱۴، چاپ چهاردهم، انتشارات دارالعلم، ۱۳۸۴.

۱۱. صانعی، پرویز؛ حقوق جزای عمومی، جلد دوم، تهران، کتابخانه گنج دانش، چاپ ششم، ۱۳۷۴.

۱۲. غلامی، حسین؛ تکرار جرم، تهران، انتشارات میزان، ۱۳۸۲.

۱۳. نوربها، رضا؛ زمینه حقوق جزای عمومی، چاپ دوازدهم، نشر دادآفرین، ۱۳۸۴.

ب). مقالات، پایان نامه ها و تقریرات:

۱. آقایی‌نیا، حسین؛ تقریرات درس حقوق جزای عمومی، مقطع کارشناسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، ۱۳۸۵.

۲. خاور، محمد؛ «تعدد جرم»، مجله کانون و کلا، شماره ۸۵، ۱۳۴۲.

۳. رایجیان اصلی، مهرداد؛ «تحلیلی بر مقررات تعدد جرم و دشواری‌های آن»، فصلنامه دیدگاه‌های حقوقی، شماره ۲۸ و ۲۹، ۱۳۸۲.

۴. زراعت، عباس؛ «تمایز حالت تعدد معنوی جرائم از عناوین مشابه»، فصلنامه حقوق، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، دوره ۴۳، شماره ۳، ۱۳۹۲.

۵. عابد، رسول؛ «ضابطه برای اختلاف جرائم در اعمال قاعده تعدد مادی جرم»، مجله پیام آموزش (معاونت آموزش و تحقیقات قوه قضاییه)، سال دهم، شماره ۵۵، ۱۳۹۱.